

Vadim Sergejevič Semjonov: Kapitalismus a třídy. Výzkum sociální struktury současné kapitalistické společnosti

Praha, Svoboda 1972. Sociologická knižnice, 357 s.

Nakladatelství Svoboda s mimořádnou pohotovostí vydalo v minulém roce marxistickou studii o třídní struktuře soudobé buržoazní společnosti, knihu V. S. Semjonova *Kapitalismus a třídy*. Vzhledem k tomu, že jde o práci zásadní důležitosti a velké informační hodnoty, je v dalším textu uvedena podrobnější interpretace autorovy argumentace, podložené řadou srovnání, konfrontací a citací marxistických i nemarxistických autorů.

Při analýze sociální struktury soudobé buržoazní společnosti vychází Semjonov z toho, že *současná epocha* je charakterizována přechodem od kapitalismu k socialismu, že „je epochou boje mezi dvěma protichůdnými společenskými systémy, epochou socialistických a národně osvobozeneckých revolucí, epochou zániku imperialismu, likvidace koloniálního systému, epochou přechodu dalších a dalších národů na cestu socialismu a komunismu, epochou vítězství socialismu a komunismu ve světovém měřítku“. (*Program KSSS*, Praha 1961, s. 428–429.)

Když V. I. Lenin určoval historické epochy, napsal: „můžeme vědět a víme, která *třída* stojí v popředí příslušné epochy, když určíme její hlavní obsah, hlavní směr jejího vývoje, hlavní zvláštnosti historické situace dané epochy atd.“ (*Spisy* 21, Praha 1959, s. 141.)

V. I. Lenin považoval „třídní rozčlenění současné společnosti“ za rozhodující prvek systému sociálního dělení (*Spisy* 2, Praha, 1952, s. 462).

V souvislosti s charakteristikou třídní struktury kapitalistické společnosti je nutno připomenout úlohu Karla Marxe. „Můj přínos,“ napsal K. Marx, „spočívá v tom, že jsem 1) dokázal, že *existence tříd* je spjata pouze s určitými *historickými fázemi vývoje výroby*; 2) že třídní boj nutně vede k *diktatuře proletariátu*; 3) že tato diktatura je sama jen přechodem ke *zrušení všech tříd a k beztřídní společnosti*.“ (Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 28, Praha 1968, s. 567.)

Semjonov ve své práci ukazuje, že v posledních letech se rozšířila buržoazní teorie „*sociální stratifikace*“ a *sociální mobility*“ (*Kapitalismus a třídy*, 10 an).

Do předmětu „sociální stratifikace“ se zpravidla zařazuje: 1) charakter sociálního rozvrstvení, kritéria dělení společnosti na sociálně nerovné vrstvy; 2) strukturní formy sociál-

ního rozvrstvení, v nichž se odrážejí odlišné skupiny lidí (vrstvy, třídy, kasty, stavy, statusy atd.); 3) systémy sociálního rozvrstvení, tj. sociální struktura společnosti, země nebo oblasti; 4) vztahy mezi různými částmi sociální struktury (vrstvami, třídami, skupinami atd.).

„Sociální mobilita“ je koncepce, kterou buržoazní věda využívá při vysvětlování změn v sociální struktuře společnosti, v systému vrstev, tříd, skupin lidí. (I když „mobilita ve společnosti existuje, v žádném případě nemůže vést k základní změně podstaty a charakteru sociální struktury kapitalistické společnosti . . .“ — *Kapitalismus a třídy*, s. 260.)

Naproti tomu *marxisticko-leninská teorie tříd a třídního boje* je ucelenou teorií o minulosti, přítomnosti a budoucnosti tříd a třídních vztahů ve společnosti; teorií o vzniku, vývoji a zániku společenských tříd; teorií o způsobech vystřídání třídní společnosti společností beztřídní.

Třídní rozdíly zahrnují nejrůznější stránky života sociálních skupin lidí: ekonomické, sociální, politické, duchovní i oblast způsobu života.

Marxismus netvrdí, že třídy jsou „pouze“ nebo „čistě“ ekonomickým jevem, jak se to pokoušejí tvrdit po celá desetiletí buržoazní a revizionističtí ideologové.

Tak například J. Hertzler napsal: „Proti názorům marxistů a jiných jednostranných vulgarizátorů sociálních jevů jsou faktory a charakteristiky, které rozdělují a spojují členy dané třídy, neobyčejně mnohostranné a komplexní.“ (*Society in Action, A Study of Basic Social Processes*. New York 1954, s. 226.)

Jiný americký buržoazní sociolog vyčítá marxismu, že prý „zjednodušuje otázku o vzájemném působení různých stránek společenského života a automaticky redukuje všechny třídní rozdíly na rozdíl mezi těmi, kteří vlastní kapitál, a těmi, kteří jej nevlastní.“ (Kohl, J.: *The American Class Structure*. New York 1957, s. 4.)

Na tato obvinění odpověděl Bedřich Engels již v minulém století: „Překrucuje-li to nyní někdo v tom smyslu, že prý ekonomický moment je *jedině* určujícím momentem, přeměňuje onu větu v nic neřekající, abstraktní a absurdní frázi,“ tak nechápe, že v historickém procesu vzájemně působí všechny stránky společenského života (Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané dopisy*. Praha 1952, s. 379).

Karel Marx v 52. kapitole *Třídy* nedokončeného třetího svazku *Kapitálu* formuloval problém tříd takto: „Nejdříve je třeba odpovědět na otázku: Co tvoří třídu?, přičemž nám tato odpověď vyplyne sama sebou, jakmile

odpovíme na jinou otázku: Co dělá z dělníků, kapitalistů a pozemkových vlastníků činitele, kteří tvoří tři velké společenské třídy?" (Marx, K.: *Kapitál* III/2. Praha 1956, s. 432.)

V práci *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta* psal Marx o příčinách vzniku tříd a zdůrazňoval, že tyto příčiny vyplývají z ekonomických podmínek, které podmiňují zájmy a způsob života tříd. „Pokud milióny rodin žijí v hospodářských existenčních podmínkách, které odlišují jejich způsob života, jejich zájmy a jejich vzdělání od životního způsobu, zájmů a vzdělání druhých tříd a stavějí je nepřátelsky proti nim, tvoří třídu.“ (Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 8, Praha 1960, s. 229.)

Lenin rozvinul Marxovy teze, že existence tříd je spjata jen s určitými historickými fázemi vývoje výroby v tom smyslu, že poukázal na tu skutečnost, že společenské třídy jako takové jsou produktem historicky určitého systému společenské výroby v podmínkách soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Ve *Velké iniciativě* napsal: „Třídy jsou velké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určitém systému společenské výroby, svým vztahem (většinou zajištěným a vytčeným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tudíž způsoby nabývání a velikostí onoho dílu společenského bohatství, jímž disponují. Třídy, to jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé, neboť zaujímá rozdílné místo v určité soustavě společenského hospodářství.“ (Lenin, V. I.: *Spisy* 29. Praha 1955, s. 415.)

Leninova definice třídy platí i pro sprátele třídy pracujících v socialistické společnosti. Přirozeně neplatí všechny znaky (vykořisťování), ale platí v tom smyslu, že i když existují za socialismu neantagonistické třídy, přesto se liší podle uvedených rozhodujících třídních znaků, především podle vztahu k výrobním prostředkům. Teprve tehdy, až dojde k podstatnému zvýšení úrovně rozvoje výrobních sil a vytvoří se vyspělejší výrobní vztahy, tehdy ztratí tyto skupiny pracujících rysy odlišných společenských tříd.

Marxisticko-leninské pojetí tříd je neustále napadáno buržoazními ideology, kteří vypracovávají své vlastní „koncepty“. Tak například podle G. Gurvitche „společenské třídy jsou vlastní, faktické skupiny, které mají nadfunkční charakter, tihnou k silnější strukturnosti, stavějí se proti pronikání globální společnosti a jsou radikálně nesnášenlivé k jiným třídám.“ (Gurvitch, G.: *Le concept de classe sociale de Marx à nos jours*. Paris 1954, s. 116.)

R. Aron dělí lidi na třídy a skupiny „podle příjmů, způsobu života, světového názoru, prestiže, účasti na práci orgánů moci“. (Aron, R.: *La lutte des classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*. Paris 1964, s. 32.) V tomto pojetí jsou třídy charakterizovány na základě odvozených a druhořadých rozdílů mezi lidmi.

R. Dahrendorf odmítá názor, že třída je prvkem sociální struktury, a za základ pokládá vrstvu. „Třída je vždy kategorií v analýze dynamiky sociálního konfliktu a jeho strukturálních základů a jako taková musí být ostře

oddělena od vrstvy jako kategorie v popisu hierarchického systému v daném časovém úseku . . . Status, uspořádání, způsob života, shodné ekonomické podmínky a úroveň příjmu, to vše jsou faktory, které určují sociální vrstvy, ale ne sociální třídy.“ (Dahrendorf, R.: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London 1956, s. 76.)

Dahrendorfovo pojetí třídy a vrstvy je výsledkem nedocnění základních rysů ekonomického vývoje a vyplývá ze subjektivního mínění, hodnocení a názoru dotazovaných osob nebo skupin, které se do určité vrstvy zařazují. Tento subjektivní přístup vede k závěrům, že ve společnosti nejsou třídy, nýbrž vrstvy, a z toho se odvozuje teorie „stratifikace“ a teorie „mobility“, která nezkoumá vztah vrstvy ke třídě, nýbrž vztah vrstvy ke společnosti.

Lenin upozorňoval, že vrstva se vyděluje jako třídní prvek, jako třídní skupina, podle různého postavení uvnitř třídy — „podle svého třídního postavení, tj. podle svého postavení ve společenském řádu výroby“. (Lenin, V. I.: *Spisy* 3. Praha 1952, s. 493.)

Za hlavní kritéria použil Lenin různý stupeň vztahu k výrobním prostředkům (od nedostatku až po vlastnictví) a různé postavení ve výrobě (od vykořisťování v námezdním poměru až po vykořisťování — viz tamtéž).

Rovněž Marx analyzoval dělnickou třídu a její různé skupiny a vyděloval „špatně placené vrstvy britské průmyslové dělnické třídy“ a „nejlépe placenou část dělnické třídy“ (aristokracie). (Marx, K.: *Kapitál* I. Praha 1954, s. 689, 703.)

Zakladatelé marxismu-leninismu rozeznávali uvnitř třídy zpravidla tři vrstvy (nižší, střední, vyšší) a chápali třídu jako nejvyšší úroveň sociálního dělení, vrstvu jako střední úroveň sociálního dělení a skupinu jako nižší (počáteční) úroveň sociálního dělení. Při zkoumání kolektivů v socialistické společnosti A. K. Uledov napsal, že „kolektiv je třeba zkoumat jako sverázně sdružení lidí, které zahrnuje jak rysy sociální skupiny, tak i společenské organizace“. (Uledov, A. K.: *Ob opredelenii socialističeskich kollektivov i issledovanii ich žizni*. Filosofskije nauki, 1968, č. 5, s. 49.)

Buržoazní sociologové zdůrazňují pojem komunity — skupiny lidí, kterou spojuje nějaký znak: národnostní, výrobní . . . Zpravidla je to kolektiv, který je sdružen znakem teritoriálním, místem bydliště (komunita okresu, města, státu, země . . .).

Max Weber používá pojmu „status“, který „vyjadřuje sociální účtu nebo neúčtu a je především podmíněn a projevuje se specifickým způsobem života“ (Bendix, R. — Lipset, S. M., eds: *Class, Status and Power. Social Stratification in Comparative Perspective*. New York 1966, s. 31–32). V. Packard napsal, že „status“ možno definovat jako „pozici“, rank, postavení osobnosti (Packard, V.: *The Status Seekers*. New York 1959, s. 6). Pojem „rank“ rozumí Packard rozdělení na základní profese, které jsou pak seskupeny ve statusy. Každá profese má přiděleny body prestiže.

Marxisticko-leninská analýza struktury buržoazní společnosti vychází z klasického pojetí

dvou základních tříd. B. Engels napsal: „Buržoazii se rozumí třída novodobých kapitalistů, kteří vlastní prostředky společenské výroby a využívají námezdní práce...“

Proletariát je třída novodobých námezdních dělníků, kteří, nemajíce své vlastní výrobní prostředky, jsou nuceni, aby mohli žít, prodávat svou pracovní sílu.“ (Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 4. Praha 1958, s. 428.) Marx zdůraznil, že „proletářem“ v ekonomickém slova smyslu je třeba rozumět jen námezdního dělníka, který vyrábí a zhodnocuje „kapitál“ a je vyhozen na dlažbu, jakmile se stane zbytečným pro zhodnocování potřeby „pana kapitála“. (Marx, K. — Engels, B.: *Kapitál* I. Praha 1954, s. 648.)

Lenin dovodil, že hlavním znakem kapitalismu je používání námezdní práce. (Lenin, V. I.: *Spisy* 19. Praha 1959, s. 362.)

„Na kapitalistickém výrobním způsobu je charakteristické právě to, že od sebe odtrhuje různé práce, tedy i duševní a tělesnou práci, nebo práce, v nichž ta či ona stránka převažuje — a že je rozděluje mezi různé osoby.“ (Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě I*. Praha 1958, s. 420.) Proto součástí sociální struktury buržoazní společnosti je *inteligence*.

Když V. I. Lenin analyzoval inteligenci v kapitalistické společnosti, ukazoval na „přechodné, nepevné, protikladné postavení této společenské vrstvy...“ (Lenin, V. I.: *Spisy* 4. Praha 1952, s. 204).

Inteligence se rozděluje na různé vrstvy. Je souhrnem vrstev, které se přimykají k různým třídám kapitalistické společnosti: buržoazii, proletariátu a drobné buržoazii. Proto inteligence „zaujímá zcela zvláštní postavení mezi ostatními třídami, neboť se zčásti přimyká svými styky, názory apod. k buržoazii, zčásti k námezdním dělníkům, tou měrou, jak kapitalismus stále víc a více bere inteligentovi jeho samostatné postavení a mění ho v závislého námezdního pracovníka, hrozí mu snížením jeho životní úrovně“ (Tamtéž, s. 203—204).

Vzhledem k tomuto mezivrstvovému cha-

rakteru inteligence ji zakladatelé marxismu-leninismu často označovali za mezivrstvu.

Lenin rozlišoval buržoazní inteligenci, liberální a radikální inteligenci, socialistickou inteligenci. (Lenin, V. I.: *Spisy* I, Praha 1951, s. 307—309.)

„Inteligence“ je pojem, který charakterizuje lidi z hlediska charakteru jejich práce. Tito lidé žijí ze svého intelektu (inženýrsko-techničtí a vědecktí pracovníci, učitelé, lékaři, umělci pracovníci...) (*Kapitalismus a třídy*, s. 97).

Od inteligence se odlišují *zaměstnanci* — lidé, kteří pracují za určitý plat. Nazývají se *pracovníky za plat; pracovníky nefyzické práce; bílými límečky*.

Inteligent může být současně zaměstnancem (lékař, učitel ve státní službě). Kategorie zaměstnanců je širší než kategorie inteligence. (Srov. *Gorodskije srednije složi sovremennogo kapitalističeskogo občestva*. Moskva 1963, s. 149—150, 236—237.)

Inteligence a zaměstnanci se liší od dělnické třídy:

1. charakterem vztahů inteligentů a zaměstnanců ke kapitalistickému vlastnictví, v konkrétní formě jejich spojení se soukromým vlastnictvím;
2. charakterem práce — nefyzické, duševní (i když spolu inteligence a dělníci pracují);
3. sociálním postavením — řídící či organizátorskou činností (*Kapitalismus a třídy*, s. 97 až 105).

Karel Marx zahrnoval zaměstnance a inteligenci do mezivrstvy. Vytýkal D. Ricardovi: „Přitom zapomíná zdůraznit, že se neustále zvětšují střední vrstvy třídy, které stojí uprostřed mezi dělníky na jedné straně a kapitalisty a pozemkovými vlastníky na druhé straně — střední třídy, které se ve stále větším rozsahu živí většinou přímo na účet důchodu, leží jako těžké břemeno na dělnících tvořících základnu společnosti a zvětšují sociální jistotu a sílu horních deseti tisíc.“ (Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě II*. Praha 1964, s. 606.)

Základní vrstvy inteligence a zaměstnanců podle vazby na třídy	Základní vrstvy a skupiny podle konkrétního místa ve společenské dělbě práce			
	městské		venkovské	
	pracovníci duševní práce (inteligence) včetně řídící inteligence	pracovníci nefyzické práce (zaměstnanci) včetně řídících zaměstnanců	pracovníci duševní práce (inteligence) včetně řídící inteligence	pracovníci nefyzické práce (zaměstnanci) včetně řídících zaměstnanců
Buržoazní	vrstvy a skupiny buržoazní a venkovské inteligence a zaměstnanců			
Maloburžoazní	vrstvy a skupiny buržoazní a venkovské inteligence a zaměstnanců			
Proletářské	vrstvy a skupiny buržoazní a venkovské inteligence a zaměstnanců			

Na II. kongresu Kominterny zahrnul Lenin podmíněně inteligenci, střední třídy a maloburžoazii do jedné sociální skupiny. (Lenin, V. I.: *Spisy* 31. Praha 1955, s. 252.)

Složení inteligence v předrevolučním Rusku srovnával se složením společnosti zaměstnané výrobou materiálních hodnot. (Lenin, V. I.: *Spisy* 1. Praha 1951, s. 307n.)

Lenin rozeznával řídicí inteligenci, řídicí zaměstnance, personál a vrstvu úřednictva: „Vezmeme instituci vysokého úřednictva, byrokracie, jako zvláštní vrstvu osob, která se specializovala na správu a má privilegované postavení vůči lidu.“ (Lenin, V. I.: *Spisy* 2. Praha 1952, s. 329.)

Obecnou typologii inteligence a zaměstnanců provedl V. S. Semjonov podle konkrétního místa ve společenské dělbě práce a podle vazby na třídy (viz s. 108):

„V kapitalistické sociální struktuře se vyděluje zvláštní *elita*, která nepředstavuje „vybrané“ jedince, ale nejzámožnější osoby spjaté se soukromým vlastnictvím, s kapitálem. Je to prakticky celá buržoazie, zvláště její státně monopolistická část. Patří do ní také vyšší úředníci, profesionální političtí činitelé, vyšší hodnosti v armádě, rozvědce, kontrarozvědce a policii, nejbohatší činitelé v literatuře, umění, sportu. Podobná *elita* je i v dělnické třídě — „dělnická aristokracie“, „dělnická byrokracie“, kterou kapitalisté podporují. *Elitu* najdeme i u drobné buržoazie. Podle sfér společenského života je to hospodářská, vojenská *elita*, *elita* v oblasti kultury a sportu.“ (*Kapitalismus a třídy*, s. 124–125).

K tomu, aby někdo mohl přejít do buržoazní třídy, do vyšší třídy, do *elity*, nestačí získat vzdělání, stát se duchovním nebo vojákem. K tomu je zapotřebí měsíc peněz a kapitál (*Kapitalismus a třídy*, s. 272).

Elita — „vybrání“, „vybraná část“ — je podle K. Mannheimu „zvláštní typ vrstvy“, která se skládá z relativně nevelké skupiny lidí, mající monopol moci rozhodnout jak o obsahu, tak i o rozdělování hodnot různých typů. Ve společnosti (kapitalistické) existuje politický, organizátorský, intelektuální, herecký, morální a náboženský typ *elity*. Tento systém *elity* je systémem vyšších „vrstev“ a existuje nezávisle na systému „tříd“, „statusů“ (Mannheim, K.: *Men and Society in an Age of Reconstruction*. London 1940).

Podle F. van Heeka je „*elita* skupina lidí, kteří mají moc přijímat rozhodnutí o rozdělování hodnot všeho druhu“ (van Heek, F.: *Some Introductory Remarks on Social Mobility and Class Structure*. Transactions of the Third World Congress of Sociology, 1956, sv. III., s. 129).

S. M. Miller rozumí *elitou* „povolání vyš-

ších kategorií, zpravidla vyšší podnikání a svobodná odborná povolání“ (řídící pracovníci, advokáti...). Miller rozděluje *elitu* na *elitu* I — tj. „skupina povolání s nejvyšším postavením“; *elitu* II — tj. „skupina s poněkud nižším postavením, ale jasně vyšším postavením než u jiných skupin povolání“ (Miller, S. M.: *Comparative Social Mobility*. Current Sociology, 1960, s. 20).

Vedle *elity* existuje v buržoazní společnosti i *spodina*, dno celé společnosti, ne pouze nějaké určité třídy nebo sociální skupiny. Je to lumpenproletariát, odpad společnosti, kam patří žebrační, tuláci, zloději, skupiny delikventů, prostitutek apod.

Parsonsova koncepce „článků empirické struktury společnosti“ zahrnuje rodinu, systém sociální stratifikace, rozdělení moci a hodnotové integrace ve společnosti. Podle Parsonse je hlavním kritériem sociálního rozdělení společnosti „kolektivní systém hodnot společnosti a jejich dějín“ (Parsons, T.: *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*. Glencoe 1949, s. 176).

Parsons rozděluje individua v sociální hierarchii v souladu s jejich sociální funkcí, která je v kolektivním systému hodnot pokládána pro daný sociální systém za důležitou. Jeho teorie se zabývá společností „obecně“ a neukazují obsah společenských a sociálních procesů.¹

Novější buržoazní sociologie zdůrazňuje v sociální struktuře kapitalistické společnosti existenci takzvané „střední třídy“.

H. Grayson tvrdí, že období panství „střední třídy“ je „vyšším a nejtvrdivějším obdobím ve vývoji společnosti“ a USA jsou ideální „společností střední třídy“. „V dnešní Americe jsme všichni členy střední třídy.“ (Grayson, H.: *The Crisis of the Middle Class*. New York 1955, s. 51–52, 98.)

G. Lavau napsal: „Střední třídy se snaží skoro jednomyslně odmítnout a odhalit marxistickou analýzu tříd: jejich mluvčí prohlašují za chybnou marxistickou předpověď zániku středních tříd a protestují proti historickému názoru, který se snaží zamést komplexní charakter sociálních vztahů zjednodušujícím dualismem.“ (Lavau, G.: *Les classes moyennes et la politique. Partis politiques et classes sociales en France*, Paris 1955, s. 54.)

Tato takzvaná střední třída je určena, aniž by byly analyzovány skutečné vztahy lidí k výrobním prostředkům, jejich místo v systému materiálních vztahů, ve společenské dělbě práce. Je náhodnou kategorií, která zahrnuje představitele různých společenských tříd a sociálních skupin. Jsou do ní zahrnuti ti, kteří se k ní sami počítají — na základě kritéria příjmu z povolání (tamtéž, s. 224–227).

¹ Parsons používá pojmu „sociální jednání“, jímž rozumí aktivitu, která je „zaměřena na dosažení cílů v určitých situacích prostřednictvím normativně regulovaného vynakládání energie“.

„Sociální jednání“ se skládá ze tří systémů: ze „systému osobnosti“ (individuální motivy a reakce na vnější podmínky); ze „sociálního systému“ (na základě vzájemné součinnosti mnoha osobností dochází k propětí jejich úloh); z „kulturního systému“ (souhrn hodnot, věr, symbolů určujících směr činnosti). (Parsons, T.: *Společnosti. Vývojové a srovná-*

návací hodnocení. Praha, Svoboda 1971, s. 10. 11.)

Použití moci chápe Parsons jako „komunikaci rozhodnutí stranám, jichž se týká, přičemž obsah tohoto rozhodnutí je závazný pro kolektiv a pro jednání jeho členů“ (tamtéž, s. 45).

Celospoolečenská prestiž, její vztah k politickému vůdcovství a převzetí kolektivní zodpovědnosti podle Parsonse „velmi podstatně souvisí s důležitostí vytvoření pák k ovládnutí podmiňujících faktorů“ (tamtéž, s. 77).

Hierarchie hlavních prvků sociální struktury	Hierarchie uvnitř hlavních prvků
Vyšší (buržoazní třída)	Nejvyšší vrstva (státně monopolistická a monopolistická buržoazie) Vyšší vrstva (velkoburžoazie) Střední vrstva (střední buržoazie) Nižší vrstva (drobní kapitalisté)
Střední (střední vrstvy kapitalistické společnosti)	A. Drobná buržoazie vyšší skupiny střední skupiny nižší skupiny B. Inteligence a zaměstnanci vyšší skupiny střední skupiny nižší skupiny C. Sluhové, domácí služebnictvo (střední, nižší skupiny)
Nižší (dělnická třída, proletariát)	nejvyšší skupiny vyšší vrstva střední vrstva nižší vrstva nejnižší skupiny
Nejnižší (lumpenproletariát)	

Teorie „nové střední třídy“ má sloužit „argumentaci“ o „nové cestě“ přechodu kapitalismu k „beztřídní společnosti“, o přeměně buržoazní společnosti ve „společnost střední třídy“.

V. S. Semjonov se také zabývá buržoazními a revizionistickými teoriemi „zániku tříd“ v kapitalistické společnosti. Všimá si doktríny „lidového kapitalismu“, která vznikla po roce 1956 a byla doplněna koncepcí „státu všeobecného blahobytu“ (v letech 1954–58). Po jejím ztroskotání byla nahrazena teoriemi „transformace“ kapitalismu a jeho přechodem k „demokratickému“ nebo „humanistickému“ socialismu.

Teorie „jediné industriální společnosti“ byla vytvořena v roce 1958 na základě zkoumání industriálního vývoje kapitalismu a socialismu jako komponenty nějakého „jediného“ industriálního společenského celku. Jejím zakladatelem byl R. Aron v dvousvazkovém spise *Vývoj industriální společnosti a sociální stratifikace* (1957–1958), ačkoli zmínky o této koncepci lze najít už u M. Meadové (1943) a D. Riesmana (1950).

Cílem této teorie je zachránit a přikrášlit kapitalistické zřízení a zdiskreditovat pokrokový charakter komunistické společensko-ekonomické formace. Teorie „industriální společnosti“ neuznává podstatné rozdíly v sociálně ekonomických podstatě kapitalistických a socialistických zemí. R. Aron o tom napsal: „Místo abychom za základní historickou kategorii pokládali kapitalismus, vybrali jsme industriální společnost... Můžeme podat jedno-

duchou definici industriální společnosti. Je to společnost, kde je průmysl a velkoprámysl nejcharakterističtějším znakem výroby. Industriální společnosti bude ta společnost, v níž se vyrábí v podnicích, jako je Renault nebo Citroën.“ (Aron, R.: *Dix-huit leçons sur la société industrielle*. Paris 1962, s. 363, 97.)

„Prosazení pojmu industriální společnosti je pro mne způsob, jak se hned od počátku vyhnout konfliktu socialismus — kapitalismus a jak pokládat socialismus i kapitalismus za dvě modalitý jednoho druhu, například industriální společnosti... Nekladu si otázku, jaké jsou sociální důsledky kapitalistického zřízení, zabývám se otázkou, jaké jsou sociální důsledky v industriální společnosti vcelku.“ (Aron, R.: *Le développement de la société et la stratification sociale*, sv. I, Paris 1957, s. 25–27.)

Teorii „industriální společnosti“ se zastírají třídní protiklady mezi socialismem a kapitalismem, zdůrazňují se shodné sociální struktury, včetně růstu „střední třídy“ (vývoj města a venkova, vzdělání a inteligence, úroveň skupin, řízení a otázky moci). Hnací silou vývoje společnosti je technika.

Teorie *stadií růstu* vznikla v roce 1960 jako pokus o sociálně filosofické vysvětlení světových dějin, základních stupňů a stadií vývoje lidstva. Zakladatelem této koncepce se stal W. W. Rostow spisem *Stadia ekonomického růstu. Nekomunistický manifest*.

Podle W. W. Rostowa „můžeme všechny společnosti zařadit podle jejich ekonomického

vývoje do některých z pěti kategorií: tradiční společnosti; přechodné společnosti, kde se vytvářejí základy přeměn; společnosti, které prodělávají proces vzestupu; vyspělé společnosti a společnosti, které dosáhly vysoké úrovně masové spotřeby“ (Rostow, W. W.: *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. Cambridge 1960, s. 4).

Hlavní rysy odlišující jednotlivá stadia od sebe mají především technicko-ekonomický charakter. Jsou to zejména podíl akumulace kapitálu v národním důchodu, úroveň rozvoje techniky, vědy, průmyslu, dopravy, zemědělství, technologie výroby a další charakteristiky vývoje výrobních sil.

„Technicismus“ a „ekonomismus“ Rostowovy koncepce má zakrýt idealistický a netřídní výklad společenského vývoje. Proto je také jeho „teorie vývoje v určitém smyslu alternativou marxistické interpretace současných dějin“ (tamtéž, s. 149—150).

Rostow dále tvrdí, že „i ruská cesta“, vezmeme-li zkušenosti carského a komunistického Ruska, plně odpovídá teorii stadií růstu“ (tamtéž, s. 67, 93).

Teorie konvergence vznikla kolem roku 1960 jako souhrn buržoazních názorů na procesy součinnosti, vzájemných vztahů a perspektiv vývoje kapitalismu a socialismu. Cílem této teorie, která i nadále pokračuje ve svém vývoji, je vytváření shody, syntézy, jednoty různých systémů, jejich hybridizace (v biologii znamená proces vytváření shody různých organismů vlivem poměrně shodných životních podmínek, stejného prostředí).

Teorie konvergence navazuje na názory oba- sažené v teorii „jediné industriální společnosti“ a v teorii „stadií růstu“.

C. Gruson předpověděl, že „je dost pravděpodobné, že podle technických údajů o reformách, které se dnes nebo v budoucnosti uskuteční, se musí oba systémy spojit“ (Gruson, C.: *L'évolution comparée des systèmes économiques*. Esprit 1960, č. 3, s. 409).

Teorie konvergence² zdůrazňuje ekonomickou shodu ve vývoji obou společenských soustav (cesty a charakter vývoje průmyslu, jaderných zbraní, technologie, vědy, měst, zemědělské pracovní síly, průmyslových dělníků, profesionální struktury, specialistů, vedoucího a řídicího personálu); rostoucí shodu v kultuře, v tendencích rozvoje umění a „masové“ kultury; ve způsobu života; v zavádění povinného základního a středního vzdělání a v intelektualizaci společnosti; ve vývoji rodiny; v sociálně politických vztazích (odstranění soukromovlastnických vztahů moderním průmyslem a nástup řídicích pracovníků); ve sblížení sociálních struktur (sblížení profesionálních struktur a tendencí vývoje pracovní síly); v zesílení homogenity společenského zřízení jako důsledku vývoje techniky; ve struktuře moci a řízení hospodářství a společnosti; ve fungování politického systému (volby, politické normy).

Teorie „velké společnosti“, „masové společnosti“, „formované společnosti“ navazuje na

„New Deal“ F. D. Roosevelta, „Fair Deal“ H. Trumana, „New Frontier“ J. F. Kennedyho.

Program „velké společnosti“, vyhlášený v r. 1965 L. B. Johnsonem, vyjadřuje souhrn buržoazně reformistických sociálních opatření a idejí „univerzálního blahobytu“, „lidové spokojenosti“, „sociální spravedlnosti“.

O této americké společnosti napsal novinář J. Gibbons: „tato kapitalistická supermocnost, země s největší koncentrací kapitálu, zároveň (je) zemí s největším soustředěním lidského neštěstí a chudoby — tato skutečnost opravdu zbavuje člověka iluzí“ (Gibbons, J.: *Nemocná společnost*. In: Otázky míru a socialismu, 1968, č. 4, s. 34).

Koncepce „formované společnosti“ vznikla v NSR v období takzvaného hospodářského zázraku. V roce 1965 ji na XIII. sjezdu CDU vyhlásil L. Erhard jako vládní program. Jde o modifikaci koncepce „jediné industriální společnosti“, která je společností bez tříd, „jednotným podnikem“. Tato teorie odmítá proletariát jako třídní subjekt revoluční přeměny společnosti. G. Rohrmoser o tom napsal: „V západním světě nemá revoluční teorie již adresáta. Neexistuje subjekt, který by byl schopen a chtěl přetvořit existující společenské vztahy. Na místo osvobozující se subjektivity nastupuje dnes věda jako nositel revolučních procesů...“ (Rohrmoser, G.: *Die Freiheit wurde nicht erreicht*. Christ und Welt, 6. 2. 1968).

Významnou úlohu při analýze buržoazní společnosti má stanovení obsahu vědeckotechnické revoluce. Jde o kategorii technicko-ekonomickou, nikoli sociální. Uskutečňuje se v rámci kapitalistických výrobních vztahů, aniž je odstraňuje. Hlavní roli ve vědeckotechnické revoluci má věda: velmi mnoho vědeckých poznatků je důležitých a podstatných, nových a je jich využíváno v praxi, takže věda se v širokém měřítku a bezprostředně zapojuje do technické výroby.

Podle A. A. Zvorykina je „vědeckotechnická revoluce druhem technického pokroku v podmínkách, kdy splývá hluboká kvalitativní přeměna vědy a techniky a kdy vedoucí úloha ve vývoji přechází na vědu“ (Zvorykin, A. A.: *Naučno-těchničeskaja revolucija i jejo socialnyje posledstviya*. Moskva 1967, s. 4).

Impulsem vědeckotechnické revoluce byl sociálně ekonomický zájem kapitálu na rozvoji vědy a techniky, a zejména na rozvoji přírodních věd. Stará technika byla nahrazena novou, produktivnější, hospodárnější a efektivnější. Tento proces byl stimulován již v době druhé světové války — odhalením nových zdrojů energie, materiálu, vytvořením systémů automatizace a samořídící kybernetické techniky. Dalším faktorem bylo zvýšení hodnoty pracovní síly (mzdy), a proto bylo výhodnější nahradit živou pracovní sílu systémy strojů. (*Kapitalismus a třídy*, str. 305—306).

Vědeckotechnická revoluce byla vyvolána především kybernetikou a automatizací. — „Otec“ kybernetiky N. Wiener dokonce předpokládal, že automatizace amerického hospo-

² O teorii konvergence, kterou hlásali např. P. Sorokin, J. Galbraith, Z. Brzezinski a S. Huntington, viz *Kapitalismus a třídy*, s. 294.

dářství bude ukončena již v polovině sedmdesátých let. Západoněmecký autor F. Pollock však přiznal, že dosud „plně automatizované podniky jsou pouze výjimkou a jsou dokonale jen zčásti“ (Pollock, F.: *Automation*. Frankfurt am M. 1964, s. 106).

Vědeckotechnickou revoluci vytvořila úroveň výrobních sil, které tvoří materiální předpoklad socialismu.

V buržoazní společnosti stojí proti kapitálu armáda námezdní práce nejen v podobě dělnické třídy, ale i v podobě pracujících inteligence a zaměstnanců (*Kapitalismus a třídy*, s. 346). „Námezdní práce, která nyní bezprostředně stojí proti kapitálu, je jednak již dávno vzniklá rozvinutá, vyspělá dělnická třída, jednak pracující inteligence a zaměstnanci, kteří procházejí procesem rozvoje a zvyšování své vyspělosti.“ (Tamtéž.)

Dělnická třída však nepozbyla ani jeden z objektivních předpokladů, které ji stavějí do centra současné epochy. I nadále platí, že schopnost dělnické třídy být vedoucí silou „není dána sama sebou, nýbrž vyrůstá historicky a vyrůstá *jedině* z materiálních podmínek kapitalistické velkovýroby“ (Lenin, V. I.: *Spisy* 29. Praha 1955, s. 415). Avšak růst pracujících skupin inteligence a zaměstnanců zesiluje sociální pozice dělnické třídy a oslabuje sociální pozice monopolistické buržoazie. Plně to potvrzuje i nový program Komunistické strany USA, v němž se říká, že „inteligent, kterého monopoly stavějí do postavení váženého námezdního pracovníka, je ve stavu nejskutečnějšího ekonomického konfliktu s mocí těchto institucí“ (*New Program of the Communist Party of USA — a draft*). New York, 1966, s. 57).

Vzniká proto naléhavá otázka, jaký je výsledek vzájemného rozvoje a sblížení dvou důležitých součástí námezdní práce — dělnické třídy s inteligencí a zaměstnanci. Ačkoliv diskuse mezi marxistickými vědci dospěla k závěru, že část inteligence a zaměstnanců se stává neoddelitelnou součástí dělnické třídy vyspělých kapitalistických zemí (*Současný kapitalismus, vědeckotechnická revoluce a dělnická třída*. In: Otázky míru a socialismu, 1969, č. 1, s. 36; č. 2, s. 42–55), doporučuje autor tuto otázku i nadále rozpracovávat.

Kapitalistický výrobní způsob „vytvořil“ na určitých kvalitativních stupních svého vývoje dělníka a proletáře a na kvalitativně jiných stupních svého vývoje — jako doplněk k již existující a rozvíjející se dělnické třídě — také inteligenci a zaměstnance. Z toho plyne, že dělnická třída na jedné straně a pracující inteligence a zaměstnanci na straně druhé jsou *kvalitativně odlišné části jediného systému námezdní práce* a mají rozdílné místo ve sféře společenské dělby práce. Dělnická třída je spjata především s fyzickou prací, inteligence a zaměstnanci vcelku s nefyzickou prací a inteligence především s duševní prací. Semjonov zdůrazňuje, že vývoj těchto dvou oblastí probíhal v různé době, a proto i vývoj obou součástí námezdní práce se uskutečňoval v historicky různých obdobích (s. 349). Proto bude správné pokládat dělnickou třídu i pra-

cující inteligenci a zaměstnance za *součást* kvalitativního celku, který je sdružuje — námezdní práce — a nepovažovat jednu její kvalitativně specifickou část (inteligenci a zaměstnance) za prvek, který tvoří součást druhé kvalitativně specifické části námezdní práce (dělnické třídy) (s. 349), protože „v naší době, kdy se věda mění v bezprostřední výrobní sílu, doplňuje inteligence stále řady námezdních pracovníků“ (*Mezinárodní porada komunistických a dělnických stran, Moskva 1969*. Praha 1970, s. 26).

Inteligence a zaměstnanci — jako nový útvar, který vznikl na vysokém stupni vývoje kapitalistické společnosti — vytvářejí v procesu polarizace kvalitativně nové části dvou protikladných pólů kapitalistické společnosti. To přirozeně nevylučuje, že část inteligence a zaměstnanců se stává „obyčejnými kapitalisty, zatímco značná část přímo splývá s dělnickou třídou“ (*Kapitalismus a třídy*, s. 351). V současném kapitalismu existují v podstatě výrobci jednoho typu — námezdní pracovníci, kteří jsou zbaveni výrobních prostředků. Dělnická třída, která zaujímá vedoucí postavení v systému společenských výrobních vztahů, je hegemonem všech pracujících, včetně námezdních pracovníků duševní práce.

„Žádná jiná třída, žádná jiná vrstva společnosti není tak organizována a tak silná. Početnost řad dělnické třídy je obrovská. Její revoluční zkušenosti jsou neobvykle bohaté. Její ideová, kulturní i duchovní úroveň se rok od roku zvyšuje. Její politicko-morální autorita ve společnosti nesmírně vzrostla.“ (*Mezinárodní porada komunistických a dělnických stran, Moskva 1969*. Praha 1970, s. 170.)

* * *

Semjonovova práce podává zaslíbený přehled o aktuálních otázkách souvisejících se sociální strukturou. Tento fakt nesnižuje ani okolnost, že autor při analýze buržoazní struktury používá údajů ze starší literatury (zhruba do poloviny šedesátých let) a není vždy úsporný. Jeho dílo *Kapitalismus a třídy* je významnou rukovětí v boji proti soudobému antikomunismu a díky za pohotový a precizní překlad patří především Jarmile Oborské. Je škoda, že kniha vyšla v malém nákladu (2000 výtisků).

Antonín Vaněk

Jan Szewczyk: Eros i rewolucja. Krytyka antropologii filozoficznej Herberta Marcuse (Eros a revoluce. Kritika filosofické antropologie Herberta Marcuseho)
Warszawa 1971, 196 s.

Herbert Marcuse, narozený 19. července 1898, patří mezi početnou skupinu oněch významných myslitelů německého původu, kteří zahájili svou vědeckou dráhu ve dvacátých a třicátých letech a byli nuceni po nástupu Hitlera k moci opustit Německo, aby po delším či kratším putování ještě nezfašizovanými evropskými zeměmi zakotvili nakonec na některé z univerzit ve Spojených státech a tam rozvinuli hlavní složky svých teorií. Marcuse patřil prakticky až do šedesátých let mezi ty filosofy a sociology, jejichž jméno ne-